

BRIEF REVIEW

ON EXISTING CLIMATE CHANGE RELATED LAWS AND POLICIES IN NEPAL: EXPLORING THE STRUGGLES OF MARGINALISED COMMUNITIES

Nepal entered the global environmental debates from the Stockholm conference of 1972. It joined the climate change policy discourse through its participation in the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) in Rio in 1992 and subsequent conference of party (COP) meetings. Nepal's environmental policy-making process has always been top-down and directed with international agreements and led by experts. The needs of local communities are frequently overlooked in climate and environmental policy formulation and institutional design.¹

The Nepalese Supreme Court has performed a significant role since 1954 (2010 B.S.) and the Supreme Court of Nepal has made several decisions and directive orders regarding environmental justice. Nepal has largely taken a policy-based approach in addressing climate change and has not yet passed any binding climate legislation. In 2018, the Supreme Court of Nepal directed the government to create and enforce a national climate law.²

1. Generic Highlights of Prevailing Laws and Policies Related to Climate Change is Presented Hereunder :

1.1 Constitution of Nepal 2015-

Article 30 (1) of the constitution has provisioned 'every person shall have the right to live in a clean and healthy environment' as a fundamental right for the people. The victim shall have the right to obtain compensation, in accordance with the law, for any injury caused from environmental pollution or degradation and the article shall not be deemed to prevent the making of necessary legal provisions for a proper balance between the environment and development, in development works of the nation.

1.2 Environment Protection Act (EPA), 2019

includes provision for Climate Change Adaptation (CCA), and mitigation planning (Article 23-28). The adaptation plan must prioritize vulnerable group such as women, person with disabilities, children, senior citizen, economically disadvantage communities, and those in vulnerable geographical areas. The Act has the provision of an environmental protection fund to manage climate change and other environmental issues and also

an arrangement for environmental protection and a climate change management national council. While the EPA 2019 aims to protect the environment for all citizens, it does not explicitly and adequately address environmental justice. To some extent, it mentions the provision of penalties for environmental polluters and compensating the victims however, it is rarely implemented. For instance, *Chure Rivers* has been subject to rampant extraction of sand and boulders. This excessive extraction and mining have had adverse impacts on the river ecosystem and the communities residing along its banks. The poor and marginalized people were severely affected by the flooding as the river course changes due to the excessive extraction. There have been instances where fines and penalties have been imposed on individuals and companies who have been found to be guilty of illegal extraction. However, the slow judicial process and nexus of those individuals and companies with political powers have made the legal action ineffective.³

1.3 Forest Act, 2019

is enacted primarily to guide the management of the various regimes

¹ Ghimire, S. (2011). *Climate Justice: Bottlenecks and opportunities for policy making in Nepal*. Kathmandu: South Asia Institute of Advanced Studies

² Advocate Padam Bahadur Shrestha vs Prime Minister and Office of Council of Ministers and Others, Case No. 074-WO-0283, Supreme Court of Nepal, 25 December 2018 (2075/09/10 BS).

³ <https://nepalimes.com/multimedia/hiding-their-head-in-the-sand>

of Nepal's forests. Provisions of Article 44 are related with climate change as the Act describes the use and distribution of dividends derived from Climate Change Adaptation and, storage and mitigation of carbon emission; the management shall be made as determined by the Government of Nepal.

1.4 Local Government Operation Act, 2017

has an explicit disaster management provision, environment conservation and protection, land management, and natural resource management in the joint responsibility of the federal and provincial government. However, special attention to climate change risk, and required adaptation intervention measures are overlooked by the Act. Local Governments have an environment and disaster management unit but due to poor capacity, effective responses for the vulnerable communities (poor, *Dalit*, marginalized, and Indigenous Peoples) during the disasters are challenging.

1.5 Disaster Risk Reduction and Management Act, 2017

is a legislative framework for managing disaster risks, including those exacerbated by climate change. It emphasizes preparedness, response, and recovery strategies. Components of climate-fragility resilience are not coded in the Act; however, the provision of a disaster and emergency fund and committee can resolve the crisis of post disaster relief and response activities.

1.6 Environment Protection Regulations, 2020

provides a comprehensive framework for environmental management and protection, aligned with the EPA Act, 2019. Key features include Environmental Impact Assessment (EIA), Public Participation (public hearings) and Environment Protection Fund (including climate change). A gender perspective has been integrated in the regulations but lacks the intersectionality (acknowledges that discrimination occurs in multiple levels) perspective. This linear perspective mostly encourages the participants of the higher/middle class women and excludes the *Dalit*, Indigenous and landless women. The regulation is silent about the mobilization of funds in climate change related issues.

1.7 Solid Waste Management Rule, 2013

deals with the promoting of proper waste segregation, management, sustainability, and disposal practices contributing to the reduction of Greenhouse Gas (GHGs) emissions for mitigation of climate change.

1.8 National Climate Change Policy, 2019

represents Nepal's primary climate change document (which replaced the National Climate Change Policy, 2011) that aims to integrate climate change considerations into all policies, strategies, plan and programs at levels and sectors of government, in order to adopt low-

carbon development and promote a green economy. This policy mentions that the concerns of women and Indigenous Peoples shall be addressed in climate-related matters. It further specifies agriculture-based adaptation programs will be conducted by targeting poor, marginalized, landless, Indigenous Peoples, and vulnerable households, women, and people with disability. It also ensures budget allocation for women, minorities, oppressed class, climate-affected areas, and vulnerable communities.

1.9 Gender Equality and Social Inclusion (GESI) policy, 2021

(inter-thematic area) mentions the different vulnerable groups to be addressed, within the sectoral policies. It considers the community as a monolithic group and does not take into consideration their historical discrimination, situational vulnerabilities, and hence the differential impacts of climate change on these groups. This can pose problems in addressing the GESI issues and opportunities within/ and through the sectoral policies which might further isolate the GESI policy and strategies. The policy focuses on addressing the vulnerabilities of women and marginalized groups but does not consider these groups as contributors and agents of change⁴.

⁴ Shrestha, S., & Gurung, D. D. *Gender and Social Inclusion in Climate Change*

1.10 National Forest Policy, 2019

envisions managing the forest, conservation areas, watersheds, biodiversity, flora, and fauna in a sustainable and participatory approach. The goal and objectives of this policy have not prioritized the issues of climate change. However, the forestry sector is one of the first sectors in Nepal to have formulated sectoral GESI policies. Key forest policies such as the Forest Sector Gender and Social Inclusion Strategy 2008; Community Forestry Development Program Guidelines 2014; Forest Sector Strategy 2016–2025; the most recently amended National Forestry Policy 2019; Gender and Climate Strategy; and GESI Strategy and Action Plan of Forest and Environment Sector 2020–2030 all integrate GESI to some degree and have explicitly defined the beneficiary groups in terms of gender, caste, ethnicity, and geography.⁵

1.11 Nepal National REDD+ Strategy 2018

mentions GESI in two of its objectives; to increase livelihood assets and diversify employment opportunities of women and Indigenous Peoples, Madhesi, *Dalit*, local communities and forest-dependent poor and strengthen governance, gender equality and social inclusion of the forestry sector to improve and harmonize policy and

legal frameworks, in line with national and international requirements and standards, to harness carbon and non-carbon benefits. But it does not mention how the social position of women and socially excluded groups can be strengthened to benefit from REDD.⁶

1.12 National Land Policy, 2019

is a milestone in addressing longstanding problems such as recognition of informal tenure and equitable access to land for landless, small-holders and informal settlers in Nepalese society. The policy has recognized environmental preservation and climate change risk mitigation as an approach for enacting the policy, but it does not clarify how the implementation will help to minimize the risk of climate change

1.13 National Environment Policy, 2019

aims to mainstream pollution control and other environmental issues. It prioritizes environmental justice by applying penalties for environmental polluters (principal polluters must pay) and compensating the victims. However, provisions on climate change and interrelated issues of vulnerability are lacking in the policy.

1.14 Second Nationally Determined Contribution (NDC), 2020

has addressed the shortcomings of the Intended Nationally Determined Contribution (INDC) 2016 as it made specific reference to gender and made targets explicitly gender-sensitive both in the mitigation and adaptation components by identifying GESI as a crosscutting area. NDC

mandates “equal access to women, children, youth, Indigenous Peoples and marginalized groups during participation, decision-making and benefit-sharing,” and that by 2030 all local governments prepare and implement climate adaptation plans “focusing on women, differently abled, children, senior citizens, youth, and Indigenous Peoples. Further, it also called for the integration of GESI in the NDC targets. Significant efforts are being made to mainstream GESI particularly in areas such as clean energy generation, mini and micro hydropower, sustainable forest management, and promotion of sustainable agriculture. Some actions in this regard include the setting up of quotas for women and marginalized communities in community user groups, including at the executive level, targeting them for training and, in some cases, for financial and in-kind support.⁷

1.15 National Adaptation Plan 2021-2050

sets out short-term priority actions to 2025, as well as medium-term priority programs to 2030 and long-term adaptation strategic goals to 2050 that aim to assist Nepal to better integrate actions and strategies to address climate risk and vulnerability in development planning and implementation. It recognizes women, Indigenous Peoples, and people with disabilities as “vulnerable to current and projected climate hazards.” The objectives refer to vulnerable communities, people, populations, and groups, and highlight that reduced access to safe drinking water increases the climate risk of “vulnerable groups,” including

⁵ Goodrich, C. G., Gurung, D. D., & Bastola, A. (2021). *State of gender equality and climate change in Nepal*.

⁶ Shrestha, S., & Gurung, D. D. *Gender and Social Inclusion in Climate Change*

people with disabilities. The objectives also reference engaging with Indigenous Peoples in participatory watershed conservation, Indigenous knowledge-centered tourism, gender equality programs, and people-centered early warning systems.

1.16 Nepal long-term Strategy for Net Zero Emission, 2021

states that Nepal aspires to achieve a net-zero emission of greenhouse gases by 2045, with an emphasis on maximization of clean energy (hydropower, solar energy, and biogas, among others); decarbonizing the transportation sector; encouraging sustainable agriculture; increasing and maintaining forest cover; and enhancing international cooperation on climate change mitigation and adaptation, among other things.

1.17 Climate Resilient Gender Strategy, 2018

was established to ensure the systematic integration of gender considerations into climate change planning and implementation. The strategy has three primary objectives: first, to enhance the resilience of women and marginalized groups

to climate impacts; second, to increase women's participation in climate decision-making processes; and third, to promote gender-responsive climate actions that specifically address the needs of women and marginalized groups.

Despite these clear objectives, significant gaps persist in the strategy's practical implementation. The main challenges include inadequate dissemination of the strategy to key stakeholders - particularly provincial governments, local governments, and civil society organizations - coupled with a lack of systematic collection and analysis of gender-disaggregated data. This missing data is crucial for effectively monitoring progress and evaluating the strategy's impact. The two aforementioned government agencies (provincial and local) are mandated to develop laws and policies. However, due to limited understanding of deep-rooted patriarchal norms and cultural practices, they struggle to integrate these considerations effectively into their laws, policies, and strategies. This implementation

gap represents a significant barrier to achieving the strategy's goals of gender-responsive climate action, as their critical role in policy formulation is undermined by insufficient gender awareness and persistent socio-cultural barriers.

1.18 Agriculture Policy, 2004

emphasizes increased agricultural production and productivity, making agriculture competitive in regional markets. However, there is an acknowledgement of the requirements of small farmers belonging to *Dalit* and marginalized group. As per collected case stories from the field and desk review, most of the farmers of Nepal have less than half a hectare of land and lack year-round irrigation facilities as a target groups. The policy states that food safety nets and irrigation infrastructure facilities such as pedal pumps, rower pumps, sprinklers, drips and water harvesting ponds will be provided to target groups. Similarly, the policy aims to increase the involvement and participation of women in all possible fields of agricultural programs up to 50 percent.

⁷ Goodrich, C. G., Gurung, D. D., & Bastola, A. (2021). *State of gender equality and climate change in Nepal*.

1.19 National Framework on Climate Induced Loss and Damage, 2021

is developed by the Government of Nepal in response to Paris Agreement and increased in-country extreme events. The framework is developed around the right of communities affected by climate change. It aims to identify and assess risks posed by climate change, with particular attention to the most affected sectors and communities. This framework is developed largely from the climate justice perspective, as loss and damage is mostly manifested in poor and socially excluded groups of people.

2. Gaps in legislation, Policies, and Strategies

The biggest gap in legislation is that currently there is no comprehensive climate change law in Nepal. Climate change provisions are dispersed across various sectoral laws and policies such as Environmental Protection Act and Regulation, Disaster Risk Reduction and Management Act, Climate Resilient Strategy, National REDD Strategy, Agriculture Policy and National Framework on Climate-Induced Loss and Damage. Precisely for this reason, the Supreme Court gave directives to Nepal government to make an integrated law. Additionally, Limited funding, inadequate technical expertise, and weak inter-agency coordination are the factors behind the slow and insufficient enforcement of climate related policies. Additionally, overlapping responsibilities among government bodies create bureaucratic delays, which reduce policy effectiveness and continuity, especially in the face of frequent political changes that disrupt long-term planning.⁸

2.1 Deficiencies in Legislative Frameworks and Policies

1. Absence of an Integrated Climate Change Law:

Despite the Supreme Court's 2018 directive (Case No. 074-WO-0283), Nepal lacks a comprehensive Climate Change Act. Climate provisions remain fragmented across sectoral laws (e.g., Environment Protection Act 2019, Disaster Risk Reduction and Management Act 2017, Forest Act 2019), resulting in conflicting mandates, poor accountability, and weak enforcement. For instance:

- The Environment Protection Act 2019 recognizes adaptation planning but fails to legally bind institutions to prioritize vulnerable groups (e.g., women, Dalits, Indigenous Peoples) or enforce the "polluter pays" principle. Polluters are rarely penalized,

and compensation mechanisms for affected communities are discretionary rather than rights based.

- The Forest Act 2019 promotes carbon sequestration but lacks clarity on carbon credit ownership and equitable benefit-sharing mechanisms for forest-dependent communities. Marginalized groups, such as Indigenous Peoples and Dalits, are excluded from decision-making on forest-based climate projects.

2. Climate Justice as an Afterthought:

- Disaster Risk Reduction and Management Act 2017: While progressive in mandating local disaster committees, it neglects tenure security for climate-displaced populations. Resettled communities

(e.g., Kamala River Basin, Madi Municipality) lack legal guarantees against eviction or rights to landownership certificates, forcing them back to hazard-prone areas.

- Local Government Operation Act 2017: Prioritizes low-carbon projects but ignores climate adaptation measures (e.g., resilient infrastructure, livelihood diversification), leaving municipalities unprepared for escalating hazards like floods and landslides.

3. Gender and Social Inclusion Shortfalls:

- Climate Resilient Gender Strategy (2018): Fails to address intersectional vulnerabilities (e.g., Dalit women, landless Indigenous groups) due to its linear focus on gender quotas without tackling

⁸ Regmi, B.R., & Star, C. (2015). Enhancing the Local Governance of Climate Change Adaptation in Nepal. *Environmental Hazards*, 14(3), 188-201. *anges that disrupt long-term planning (Regmi et al., 2015).*

patriarchal norms or caste-based discrimination.

- National REDD+ Strategy (2018): Overlooks differential impacts of forest policies on women and marginalized communities, framing them as passive beneficiaries rather than rights-holders in carbon markets.

4. Ambiguous Climate Finance Governance:

- National Climate Change Policy (2019): Mandates 80% of international climate funds for local projects but lacks binding mechanisms to enforce this allocation. No institution monitors compliance, leading to funds being diverted to federal-level bureaucracies.
- National Framework on Climate-Induced Loss and Damage (2021): Focuses on compensation but ignores rights-based approaches (e.g., legal recognition of climate migrants, participatory resettlement). It also fails to link compensation mechanisms with international finance {e.g., United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)-Loss and Damage Fund}.

5. Sectoral Policy Misalignment:

- Agriculture Policy (2004): Targets marginal farmers but lacks provisions for climate-resilient crop insurance or subsidies for drought-resistant seeds, leaving smallholders exposed to climate shocks.
- Solid Waste Management Rule (2013): Neglects GHG reduction targets or compensation for waste-affected communities (e.g., informal waste pickers in Kathmandu).

2.2 Slow and Insufficient Implementation

1. Fragmented Institutional Coordination: Overlapping mandates across federal, provincial, and local governments create bureaucratic paralysis. For example:

- Disaster management responsibilities are split across three tiers, delaying relief distribution during floods.
- The Environmental Protection and Climate Change Management National Council (EPCCMNC), designed to coordinate climate action, remains dysfunctional due to power struggles between federal and provincial representatives.

2. Failed Resettlement Programs:

- Kamala River Basin (Sindhuli/Udayapur): Dalit and Indigenous communities resettled post-floods received temporary shelters but no livelihood support, forcing them back to floodplains.
- Manahari Rural Municipality (Makwanpur): Resettlement sites like Nayabasti were established on unregistered, flood-prone lands, violating the Disaster Risk Reduction Act's mandate for safe relocation.

3. Weak Enforcement of Progressive Provisions:

- Gender-Responsive Budgeting (GRB): Despite tagging 40% of the federal budget as "gender-responsive," audits reveal funds are often allocated to gender-neutral infrastructure projects (e.g., roads, dams) rather than initiatives reducing women's climate

vulnerabilities (e.g., clean energy, healthcare).

- Climate Budget Coding: Late and descriptive tagging fails to evaluate projects' alignment with Nepal's net-zero targets or prioritize marginalized communities.

2.3 Institutional Capacity Gaps

1. Subnational Governance Deficits:

- Provincial/local governments lack technical expertise to interpret climate data, design adaptation plans, or implement GESI-responsive programs. For example, only 15% of municipalities have functional Environment and Disaster Management Units (EDMUs).
- Limited Climate Literacy: Officials often conflate "environmental conservation" with "climate adaptation," neglecting community-led resilience strategies.

2. Data Deficiencies and Exclusion:

- No centralized system tracks climate-induced loss and damage, leading to underreporting of impacts on marginalized groups (e.g., Dalit farmers' crop losses).
- Gender-Disaggregated Data: Absent in 70% of climate projects, hindering evidence-based policymaking.

3. Dependence on International Finance:

- Nepal's climate action relies heavily on international funding (e.g., Green Climate Fund, Global Environment Facility), and institutional capacity gaps also hinder effective navigation of complex accreditation and implementation processes.

⁹ National Disaster Risk Reduction and Management Authority (NDRRMA). (2023). *Nepal Disaster Report 2022: Status of Local Disaster Preparedness*. Kathmandu: Government of Nepal.

¹⁰ International Centre for Integrated Mountain Development. (2020). *Gender-inclusive climate action in the Hindu Kush Himalaya*. Kathmandu: ICIMOD.

In summary, the above-mentioned gaps emerged while translating policies into practices at the implementation phase. There is a growing consensus among experts and stakeholders that this could be due to i) low capacity of the government agencies (i.e. human

capital) ii) an inadequate knowledge and skill to identify and prioritize programs that tackle the underlying causes of injustice and marginalization iii) weak law enforcement and iv) competing legal provisions among three tiers of the government. These gaps perpetuate systemic

inequities, leaving marginalized groups, and women disproportionately exposed to climate risks while denying them resources, representation, and redress. Hence, transformative reforms must prioritize rights-based frameworks, participatory governance, and accountability mechanisms to ensure no one is left behind.

3. Climate Financing Status

Nepal faces significant challenges in accessing and implementing climate finance despite having various policies, plans, and guidelines that establish funds and mechanisms to combat climate change. The country relies heavily on mainly international funding, including grants, loans, and technical assistance, to support its climate change initiatives from various sources.

Key financial mechanism includes:

- i. **Environmental Protection Fund:** Established under the Environment Protection Act, 2019, this fund is designed to manage climate change and other environmental issues. However, the allocation and disbursement of funds are often dependent on government budget allocations and donor responses.
- ii. **Disaster and Emergency Fund:** Created under the Disaster Risk Reduction and Management Act, 2017 this fund aims to provide resources for disaster preparedness, response, and recovery.
- iii. **Domestic Budget Allocation:** The government allocates a portion of its national budget every year through the climate budget code. However, this allocation is often limited due to competing priorities and fiscal constraints.
- iv. Nepal has been a recipient of international climate finance through the **UNFCCC mechanism**, including the Green Climate Fund (GCF), Global Environment Facility (GEF), and Adaptation Fund (AF) and other climate related international funds. These funds support projects related to climate change adaptation and mitigation.
- v. Various **bilateral and multilateral sources**, such as the World Bank Group (WBG), Asian Development Bank (ADB), European Institution, and United Nation’s agencies, provide financial and technical support for climate-related projects in Nepal.

The financing provisions in Nepal’s climate policies lack legally binding enforcement mechanisms. Although these documents set targets, goals and highlight the need for financial resources, they do not establish enforceable legal obligations for the government or other stakeholders to allocate specific funds for climate interventions.

4. Key Recommendations

- i. **To the Federal Parliament and Law Commission of Nepal:** Nepal must urgently enact a comprehensive Climate Change Act with rooted in climate justice principles. This legislation should codify the right to climate justice, define clear mandates for federal, provincial, and local levels, and mandate Free, Prior, and Informed Consent (FPIC) for climate interventions on lands belonging to Indigenous, Dalit, and landless groups. The Act must include grievance redress mechanisms, enforcement provisions, and penalties for non-compliance. All national climate policies, including the Nationally Determined Contribution (NDC) and National Adaptation Plan (NAP), must be given binding legal status.
- ii. **To the Ministry of Forests and Environment, Ministry of Land Management, and Ministry of Agriculture:** These ministries should amend the Forest Act to define equitable benefit-sharing

models and clarify the roles of provincial and local governments in forest governance. The DRRM Act must be revised to recognize climate-induced displacement and mandate protection, compensation, and rehabilitation for affected populations. The Land Policy should secure tenure for climate-displaced communities and link tenure security to climate adaptation programming. A climate justice audit should be introduced across all sectoral policies.

iii. To the Ministry of Finance and Ministry of Forests and Environment: The 80% local allocation rule must be legally enforced. A climate finance tracking and transparency system must be developed to allow civil society, local governments, and the public to monitor disbursement and use of funds. Specific budgetary quotas must be earmarked for women-led, Dalit-led, and Indigenous climate initiatives to ensure that these groups are not only recipients but leaders in climate resilience. Moreover, the Ministry of Forests and Environment (MoFE) and the Ministry of Finance (MoF) should increase investment in building their in-house capacity to effectively access international climate finance, particularly through mechanisms such as the UNFCCC's Adaptation Fund (AF), Green Climate Fund (GCF), Global Environment Facility (GEF-GETF, GEF-LDCF, SCCF), Climate Investment Funds (CIF), and the Loss and Damage Fund. This investment is crucial to ensure Nepal's active and sustained participation in global climate finance, helping local communities access funds needed for adaptation and resilience, and establishing it as a right not charity.

iv. To Provincial Ministries (MoITFE) and Local Governments: EDMUs must be fully resourced with staff, training, and dedicated budgets. Local governments should co-develop inclusive Local Adaptation Plans of Action (LAPAs) with Women's Rights Organizations (WROs), landless collectives, and Indigenous institutions. Participatory budgeting and FPIC should be made prerequisites for climate-related planning, land use, and infrastructure development.

v. To the National Disaster Risk Reduction and Management Authority (NDRRMA) and Ministry of Home Affairs: BIPAD portal should be upgraded to disaggregate data by climate type, gender, caste, disability, and geography, and to explicitly track climate-induced disasters. NDRRMA should institutionalize a national loss and damage tracking mechanism to inform international reporting and fund allocation.

vi. To the Ministry of Women, Children and Senior Citizens and Local Governments: GESI focal points should be appointed in all climate-relevant ministries. All municipal climate action plans should be audited for gender and inclusion. Disaggregated data collection should be standardized and reported through national portals.

vii. To the Judiciary: Nepal's judiciary should establish climate tribunals or fast-track environmental courts to adjudicate climate-related displacement and environmental harm. Legal literacy programs should be rolled out at the community level to empower marginalized groups to claim their climate rights.

viii. To the Indigenous Nationalities Commission and MoFE: Traditional ecological knowledge must be embedded into national strategies like REDD+ and the NAP. Community-led

adaptation methods including agroecology, water harvesting, and rotational farming must receive policy recognition and financial support.

ix. To all responsible ministries (cross-cutting responsibility):

Activate the Environmental Protection and Climate Change Management National Council (EPCCMNC) as the apex body for cross-sectoral climate governance. Mandate climate budget tagging and public expenditure tracking across all ministries, disaggregated by GESI indicators, to ensure transparency and accountability. Integrate equity and inclusion indicators into Nepal's Long-Term Strategy for Net Zero and future Nationally Determined Contributions (NDCs), ensuring climate progress benefits the most marginalized.

x. To Development Partners and Donors: Donors must align funding with principles of climate justice and inclusivity. Funding should be aligned with FPIC compliance, GESI audits, and local-level fund disbursement. Investments must prioritize municipal capacity building and support for grassroots climate justice movements.

नेपालमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कानून र नीतिहरूको अध्ययन : सीमान्तकृत समुदायहरूक संघर्षहरू संक्षिप्त समीक्षा

सन् १९७२ को स्टकहोम सम्मेलनबाट नेपालले विश्वव्यापी वातावरणीय बहसमा प्रवेश गर्यो । सन् १९९२ मा रियोमा भएको संयुक्त राष्ट्रसंघीय वातावरण तथा विकास सम्मेलन (UNCED) र त्यसपछिको पक्षधर राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा (COP) सहभागी भएर जलवायु परिवर्तन नीति बहसमा सहभागी भयो । नेपालको वातावरणीय नीति निर्माण प्रक्रिया सधैं माथिबाट तल निर्देशित र अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता र विज्ञहरूको नेतृत्वमा निर्देशित भएको छ । वातावरण र जलवायु परिवर्तनमा नीति र संस्थागत संरचना तर्जुमा गर्दा स्थानीय जनताको आवश्यकतालाई खासै महत्व दिइदैन ।^१

नेपालको सर्वोच्च अदालतले सन् १९५४ (२०१०) देखि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ र वातावरणीय न्याय सम्बन्धी धेरै निर्णय र निर्देशनात्मक आदेश दिएको छ । नेपालले जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न धेरै हदसम्म नीतिमा आधारित दृष्टिकोण अपनाएको छ र हालसम्म कुनै पनि जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि कानून पारित गरि सो मान्नु छैन । मिति २०७४/०९/३० गते सर्वोच्च अदालतद्वारा नेपाल सरकारलाई छुट्टै राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन कानून बनाउन र लागू गर्न भन्ने आदेश जारी भएको छ ।^२

१. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कानून र नीतिहरूको संक्षेप

१.१ नेपालको संविधानमा संविधानको धारा ३० (१) मा “प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार” मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ । वातावरणीय प्रदूषण वा ह्रासबाट हुने चोटपटक वापत पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ र यस धाराले वातावरण र विकास बीचको उचित सन्तुलनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्न बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

१.२ वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ मा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण योजना (दफा २३-२८) सम्म केहि व्यवस्था समावेश गरिएको छ । अनुकूलन योजनाले महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, आर्थिक रूपमा विपन्न समुदाय जस्ता संकटासन्न समूह र संकटासन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा रहेकालाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । ऐनमा जलवायु परिवर्तन र अन्य वातावरणीय मुद्दाहरूको व्यवस्थापन गर्न वातावरण संरक्षण कोषको व्यवस्था रहेको छ र वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्को व्यवस्था पनि छ । यस ऐनले सबै नागरिकहरूको लागि वातावरण संरक्षण गर्ने लक्ष्य राखेको छ तर वातावरणीय न्यायलाई

स्पष्ट र पर्याप्त रूपमा सम्बोधन गरेको छैन । केही हदसम्म यसले वातावरण प्रदूषकलाई जरिवाना र पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने कुरा उल्लेख गरेको छ तर त्यसको कार्यान्वयन विरलै भएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि चुरेका नदीहरूमा भएको बालुवा र ढुङ्गाको व्यापक उत्खननले नदीको पारिस्थितिक प्रणाली र यसको किनारमा बसोबास गर्ने समुदायहरूमा प्रतिकूल असर पारेको छ । अत्याधिक उत्खननका कारण नदीको बहाव परिवर्तन हुँदा गरिब तथा सीमान्तकृत जनता बाढीबाट नराम्ररी प्रभावित भएका छन् । अवैध उत्खननमा दोषी पाइएका व्यक्ति तथा कम्पनीलाई जरिवाना र जरिवाना गरिएको उदाहरण पनि छन् । तर सुस्त न्यायिक प्रक्रिया र राजनीतिक शक्ति र कम्पनीहरूको साँठगाँठले कानुनी कारवाहीलाई प्रभावहीन बनाएको छ ।^३

१.३ वन ऐन, २०७६ - मुख्यतया नेपालको वनका विभिन्न शासन व्यवस्थालाई मार्गदर्शन गर्नका लागि बनाइएको हो । दफा ४४ को प्रावधानहरू जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित छन् र ऐनमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनबाट प्राप्त लाभशको प्रयोग, वितरण, कार्बन उत्सर्जनको भण्डारण र न्यूनीकरण व्यवस्थापन गर्नको लागि नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख छ ।

^१ Ghimire, S. (2011). *Climate Justice: Bottlenecks and opportunities for policy making in Nepal*. Kathmandu: South Asia Institute of Advanced Studies

^२ Advocate Padam Bahadur Shrestha vs Prime Minister and Office of Council of Ministers and Others, Case No. 074-WO-0283, Supreme Court of Nepal, 25 December 2018 (2075/09/10 BS).

^३ <https://nepalimes.com/multimedia/hiding-their-head-in-the-sand>

१.४ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले संघीय र प्रदेश सरकारको संयुक्त जिम्मेवारीमा विपद् व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र संरक्षण, भूमि व्यवस्थापन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। तथापि, जलवायु परिवर्तन जोखिममा विशेष ध्यान, र आवश्यक अनुकूलन हस्तक्षेप उपायहरू ऐनले बेवास्ता गरेको छ। स्थानीय सरकारहरूसँग वातावरण र विपद् व्यवस्थापन इकाई छ, तर कमजोर क्षमताका कारण विपद्को समयमा जोखिममा परेका समुदायहरू (गरिब, दलित, सीमान्तकृत, महिला र आदिवासी) लाई प्रभावकारी प्रतिक्रिया चुनौतीपूर्ण छ।

१.५ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ समग्र विपद् जोखिम तथा जलवायु परिवर्तनले बढाउने जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्ने नीतिगत व्यवस्था हो। यस ऐनले विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्लाभ र पुनर्निर्माणका रणनीतिलाई जोड दिएको छ। जलवायु संवेदनशीलता र उत्थानशीलताका पाटोहरू ऐनमा समेटिएका छैनन् तर आपत्कालीन कोष र विपद् व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था भएकाले विपद् पश्चातको राहत तथा प्रतिकार्य गतिविधिमा आइपर्ने संकट समाधान गर्न सक्छ।

१.६ वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७ ले वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ सँग सम्बन्धि वातावरणीय व्यवस्थापन र संरक्षणका विस्तृत व्यवस्थाहरू उल्लेख गर्दछ। यसमा भएका मुख्य विशेषताहरूमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, सार्वजनिक सहभागिता (सार्वजनिक सुनुवाइ) र वातावरण संरक्षण कोष (जलवायु परिवर्तन सहित) रहेका छन्। लैंगिक समानताको दृष्टिकोण नियमावलीमा एकीकृत छ तर अन्तरसम्बन्धको (बहु तहमा भेदभाव हुन्छ, भन्ने मान्यता) दृष्टिकोणको अभाव छ। यो व्यवस्थाले प्रायः उच्च र मध्यम वर्गका महिलाहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्छ तर दलित, आदिवासी र भूमिहीन महिलाहरूलाई समावेश गरेको छैन। जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी मुद्दाहरूमा कोषको परिचालनमा यो ऐन मौन छ।

१.७ फोहोरमैला व्यवस्थापन नियम, २०६८ ले जलवायु परिवर्तनको न्यूनीकरणका लागि हरितगृह ग्यास उत्सर्जन घटाउन योगदान पुऱ्याउने उपयुक्त फोहोर विभाजन, व्यवस्थापन, दिगोपना र विसर्जन गर्ने अभ्यासहरू प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

१.८ राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ ले नेपालको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी मुख्य दस्तावेजको (जसले राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ लाई प्रतिस्थापन गरेको छ) प्रतिनिधित्व गर्दछ। यस नीतिले न्यून कार्बन विकास र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धनका लागि जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सरोकारका विषयहरूलाई सबै तहका सरकारका नीति, रणनीति, योजना, कार्यक्रम र क्षेत्रहरूमा एकीकृत गर्ने लक्ष्य राखेको छ। महिला र आदिवासी जनजातिको सरोकारलाई जलवायु सम्बन्धी मामिलामा सम्बोधन गरिने यस नीतिमा उल्लेख भएको छ।

यसले गरिब, सीमान्तकृत, भूमिहीन, आदिवासी जनजाति, संकटासन्न घरधुरी, महिला र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी कृषिमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने उल्लेख गरेको छ। महिला, अल्पसंख्यक, पिछडिएका वर्ग, जलवायु परिवर्तन प्रभावित क्षेत्र र जोखिममा परेका समुदायलाई लक्षित गरी बजेट विनियोजन गर्ने पनि उल्लेख छ।

१.९ लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७७ (अन्तर-विषयगत क्षेत्र)ले विभिन्न जोखिममा रहेका समूहहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको भए तापनि क्षेत्रगत नीतिहरूमा समुदायलाई एकल समूहको रूपमा मानेको छ र ती समुदायले भोगेको ऐतिहासिक भेदभाव, परिस्थितिजन्य जोखिमहरू र भिन्न प्रभावहरूलाई ध्यानमा राखेको छैन। यसले लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दा र अवसरहरूलाई क्षेत्रगत नीतिहरू भित्र/ माफत सम्बोधन गर्न समस्या खडा गर्न सक्छ जसले लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण नीति र रणनीतिहरूलाई अझ एकट्याउन सक्छ। यस नीति (लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अध्यायमा)ले महिला र सीमान्तकृत समूहहरूको कमजोरी सम्बोधन गर्नमा केन्द्रित छ, तर यी समूहहरूलाई योगदानकर्ता र परिवर्तनको बाहक मान्दैन।^४

१.१० राष्ट्रिय वन नीति, २०७६ ले वन, संरक्षण क्षेत्र, जलाधार क्षेत्र, जैविक विविधता, वनस्पति र जीवजन्तुलाई दिगो र सहभागितामूलक पद्धतिका आधारमा व्यवस्थापन गर्ने परिकल्पना गरेको छ। यस नीतिको लक्ष्य र उद्देश्यले जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छैन। यद्यपि, वन क्षेत्र नेपालको पहिलो क्षेत्रगत लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण नीति तयार गर्ने क्षेत्र मध्ये एक हो। मुख्य वन नीतिहरू जस्तै वन क्षेत्र लैंगिक र सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम निर्देशिका, वन क्षेत्र रणनीति, भर्खरै संशोधित राष्ट्रिय वन नीति २०७६ र लैङ्गिक समानता र वन तथा वातावरण क्षेत्रको लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति र २०७८-२०८८ को कार्ययोजना सबैले लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई केही हदसम्म एकीकृत गर्दछ र लिङ्ग, जातजाति र भूगोलका आधारमा लाभग्राही समूहहरूलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरेको छ।^५

⁴ Shrestha, S., & Gurung, D. D. Gender and Social Inclusion in Climate Change

⁵ Goodrich, C. G., Gurung, D. D., & Bastola, A. (2021). State of gender equality and climate change in Nepal.

१.११ राष्ट्रिय रेड प्लस रणनीति २०७५, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय आवश्यकताहरू र मापदण्डहरू अनुसार कार्बन र गैर-कार्बन फाइदाहरू प्रयोग गर्न यस रणनीतिले लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई आफ्ना दुई उद्देश्यहरूमा उल्लेख गरेको छ। जसमा महिला तथा आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, स्थानीय समुदाय र वनमा आश्रित गरिव समुदाय हरूको जीविकोपार्जनको स्रोत बढाउने र रोजगारीका अवसरहरू विविधीकरण गर्ने, साथै वन क्षेत्रको शासन, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई सुदृढ गर्न नीति तथा कानुनी ढाँचामा सुधार गर्ने उल्लेख गरेको छ, तर यसले रेडबाट लाभान्वित हुन महिला र सामाजिक रूपमा बहिष्कृत समूहहरूको सामाजिक स्थितिलाई कसरी सुदृढ गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा भने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छैन।^६

१.१२ राष्ट्रिय भूमि नीति, २०६७ नेपाली समाजमा लामो समय देखि रहेको भूमिहीन, थोरै जमिन हुने धनी र अनौपचारिक बसोबास गर्नेहरूका लागि अनौपचारिक कार्यकालको मान्यता र जग्गामा समान पहुँच जस्ता दीर्घकालीन समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने कोसेढुङ्गा हो। यस नीतिले वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन जोखिम न्यूनीकरणलाई नीति लागू गर्ने पद्धतिको रूपमा लिएको छ, तर यसको कार्यान्वयनले जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनीकरण गर्न कसरी मद्दत गर्छ भन्ने कुरा स्पष्ट गरेको छैन।

१.१३ राष्ट्रिय वातावरण नीति, २०७६ ले प्रदूषण नियन्त्रण र अन्य वातावरणीय मुद्दाहरूलाई मूलधारमा ल्याउने लक्ष्य राखेको छ। यसले वातावरणीय प्रदूषकहरूलाई (मुख्य प्रदूषकहरूले तिर्नु पर्छ) दण्डित गरेर र पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति दिएर गरेर वातावरणीय न्यायलाई प्राथमिकता दिन्छ। तर, नीतिमा जलवायु परिवर्तन र जोखिमका अन्तरसम्बन्धित मुद्दाहरूको प्रावधानको अभाव छ।

१.१४ दोस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान २०७७ ले लक्षित पहिलो राष्ट्रिय निर्धारित योगदानका कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गर्दै न्यूनीकरण र अनुकूलनमा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सन्दर्भमा राखेर आफ्नो लक्ष्य निर्धारण गरेको छ। यसले “सहभागिता, निर्णय लिने र लाभ बाँडफाँडको क्रममा महिला,

बालबालिका, युवा, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समूहहरूमा समान पहुँच” र २०३० सम्ममा सबै स्थानीय सरकारहरूले “महिला, भिन्न सक्षमता, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, युवा र आदिवासी जनजाति केन्द्रित, जलवायु अनुकूलन योजनाहरू तयार र कार्यान्वयन गर्ने” उल्लेख गरेको छ। विशेष गरी स्वच्छ ऊर्जा उत्पादन, लघु तथा साना जलविद्युत, दिगो वन व्यवस्थापन र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन जस्ता क्षेत्रमा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मूलप्रवाहमा ल्याउन महत्वपूर्ण प्रयासहरू भइरहेका छन्। यस सम्बन्धमा गरिएका केही कार्यहरूमा कार्यकारी र उपभोक्ता तहमा महिला र सीमान्तकृत समुदायका लागि कोटा राख्ने, लक्षित तालिम र कतिपय अवस्थामा आर्थिक र अन्य सहयोग हुन्।^७

१.१५ नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (२०२१-२०५०) ले जलवायु जोखिम र संवेदनशीलतालाई विकास योजनामा समेट्न २०२५ सम्मका अल्पकालीन प्राथमिक कार्य, २०३० सम्मका मध्यकालीन कार्यक्रम, र २०५० सम्मका दीर्घकालीन रणनीतिक लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ। यसले महिला, आदिवासी जनजाति, र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई “वर्तमान र अनुमानित जलवायु जोखिमहरूप्रति संवेदनशील” मान्दै सुरक्षित पानीको पहुँच घट्नुले यी समूहहरूको जोखिम बढाउने बताएको छ। यसको उद्देश्यहरूले संवेदनशील समुदाय, व्यक्ति, जनसंख्या, र समूहहरूलाई संदर्भित गर्दै सुरक्षित पिउने पानीको पहुँच घट्नाले “संवेदनशील समूहहरू” (अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सहित) माथि जलवायु जोखिम बढाउने बताएको छ। साथै, यसले आदिवासी जनजातिहरूसँग सहकार्य गरी सहभागी जलाधार संरक्षण, आदिवासी ज्ञान-केन्द्रित पर्यटन, लैङ्गिक समानता कार्यक्रम, र जन-केन्द्रित प्रारम्भिक चेतावनी प्रणालीहरू विकास गर्ने प्रतिबद्धता पनि उल्लेख गरेको छ।

१.१६ शून्य उत्सर्जनका लागि दीर्घकालीन रणनीति, २०७८ ले स्वच्छ ऊर्जा (जलविद्युत, सौर्य ऊर्जा र बायोग्यास लगायत अन्य) को अधिकतमतामा जोड दिँदै यातायात क्षेत्रमा सुन्य कार्बन उत्सर्जन, दिगो कृषिलाई प्रोत्साहन, वन क्षेत्र बढाउने र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि संगै सन् २०४५ सम्ममा हरितगृह ग्यासहरूको शून्य उत्सर्जन हासिल गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

१.१७ जलवायु उत्थानशील लैंगिक रणनीति २०७५ जलवायु परिवर्तनको योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा लैङ्गिक सरोकारका विषयलाई व्यवस्थित रूपमा एकीकृत गर्ने रणनीति रणनीति हो। यसका रणनीतिका तीन उद्देश्यहरू रहेका छन्: क) महिला र सीमान्तकृत समूहहरू जलवायु उत्थानशीलता बढाउने ख) जलवायु निर्णय प्रक्रियामा महिलाहरूको सहभागिता बढाउने र ग) महिला र सीमान्तकृत समूहहरूको विशेष आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने

⁶ Shrestha, S., & Gurung, D. D. Gender and Social Inclusion in Climate Change

⁷ Goodrich, C. G., Gurung, D. D., & Bastola, A. (2021). State of gender equality and climate change in Nepal.

लैंगिक-उत्तरदायी जलवायु कार्यहरूलाई प्रवर्द्धन गर्ने। यद्यपि, अभ्यास र कार्यान्वयनको क्रममा कमीकमजोरी रहेका छन् र प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनुमा प्रादेशिक सरकार, स्थानीय सरकार र नागरिक समाजसंग प्रगति अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि महत्त्वपूर्ण लैङ्गिक तथ्याङ्कहरूको व्यवस्थित सङ्कलन र विश्लेषणको अभाव हो। पहिलो दुई तह कानून र नीतिहरू विकास गर्न जिम्मेवार छन् तर गहिरो पितृसत्तात्मक मान्यता र सांस्कृतिक अभ्यासहरूको सीमित बुझाइका कारण यी तहहरू आफ्नो कानून, नीति र रणनीतिमा स्पष्ट रूपमा एकीकरण गर्न असक्षम छन्।

१.१८ कृषि नीति २०६१ ले कृषिलाई क्षेत्रीय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउँदै कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिमा जोड दिएको छ। यद्यपि, दलित र सीमान्तकृत समूहका साना किसानहरूको आवश्यकतालाई स्वीकार गरिएको छ। नीतिले आधा हेक्टर भन्दा कम जमिन भएका र वर्षभरि सिँचाई सुविधा नभएका किसानहरूलाई लक्षित समूहको रूपमा पहिचान गरेको छ। नीतिमा लक्षित समूहहरूलाई खाद्य सुरक्षा र सिँचाई पूर्वाधार सुविधाहरू जस्तै पेडल पम्प, रोवर पम्प,

स्प्रिंकलर, ड्रिप र पानी संकलन पोखरीहरू उपलब्ध गराउने उल्लेख छ। त्यसैगरी, सम्भावित सबै कृषि कार्यक्रम सञ्चालनका क्षेत्रमा महिलाको संलग्नता र सहभागितालाई ५० प्रतिशतसम्म पुऱ्याउने नीतिले लक्ष्य राखेको छ।

१.१९ राष्ट्रिय जलवायु प्रेरित हानि तथा नोक्सानी कार्यढाँचा, २०७८ पेरिस सम्झौता र देशभित्र बढ्दो चरम घटनाहरूको प्रतिक्रियामा, नेपाल सरकारले २०७८ मा जलवायु प्रेरित हानि तथा नोक्सानी कार्यढाँचाको राष्ट्रिय रूपरेखा विकास गर्‍यो। यो कार्यढाँचा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित समुदायहरूको अधिकारको वरिपरि विकसित गरिएको छ। सबैभन्दा प्रभावित क्षेत्र र समुदायहरूमा विशेष ध्यान दिएर यसले जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउने जोखिमहरूको पहिचान र मूल्याङ्कन गर्ने लक्ष्य राख्छ। यो कार्यढाँचा धेरै हदसम्म जलवायु न्यायको दृष्टिकोणबाट विकसित गरिएको छ, किनभने हानि र नोक्सानी प्रायः गरिब र सामाजिक रूपमा बहिष्कृत समूहहरूमा प्रस्ट देखिन्छ।

२ कानून, नीति र रणनीतिहरूमा भएका खाडल

सबैभन्दा ठूलो खाडल भनेको नेपालमा कुनै पनि बृहत् जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कानून नहुनु हो। वातावरण संरक्षण ऐन र नियमावली, विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन ऐन, जलवायु उत्थानशील रणनीति, राष्ट्रिय रेड रणनीति, कृषि नीति जस्ता विभिन्न क्षेत्रगत कानून र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी प्रावधानहरू छरिएर रहेका छन्। यसै कारण सर्वोच्च अदालतले नेपाल सरकारलाई एकीकृत कानून बनाउन निर्देशन दिएको छ। साथै सीमित कोष, अपर्याप्त प्राविधिक विशेषज्ञता र कमजोर अन्तर निकाय समन्वय नै जलवायु सम्बन्धी नीतिहरूको ढिलो र अपर्याप्त कार्यान्वयनका कारणहरू हुन्। सरकारी निकायहरू बीचको दोहोरो जिम्मेवारीले प्रशासनिक ढिलाइहरू सिर्जना गर्नका साथै बारम्बार हुने राजनीतिक परिवर्तनले नीतिको प्रभावकारिता र निरन्तरतालाई कम गर्छ।^८

जलवायु न्यायको दृष्टिकोणबाट विद्यमान कानून र नीतिहरूको समीक्षाको आधारमा यी खाडलहरूलाई तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

⁸ Regmi, B.R., & Star, C. (2015). Enhancing the Local Governance of Climate Change Adaptation in Nepal. *Environmental Hazards*, 14(3), 188-201. *anges that disrupt long-term planning* (Regmi et al., 2015).

२.१ बैधानिक संरचना, कानूनी ढाँचा र नीतिहरूमा खाडलहरू

१. एकीकृत जलवायु परिवर्तन कानूनको अभाव:

- सर्वोच्च अदालतको २०१८ को निर्देशन (केस नं. ०७४-WO-०२८३) पछि पनि नेपालसँग एकीकृत जलवायु परिवर्तन ऐन छैन। जलवायु सम्बन्धी प्रावधानहरू वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४, र वन ऐन २०७६ जस्ता विभिन्न क्षेत्रीय कानूनहरूमा छरिएका छन्। यसले संस्थागत द्वन्द्व, जवाफदेहिताको कमी, र कमजोर कार्यान्वयन जस्ता समस्याहरू सिर्जना गरेको छ।
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६: अनुकूलन योजनामा जोखिममा रहेका समूहहरू (महिला, दलित, आदिवासी) लाई प्राथमिकता दिने कानूनी बाध्यता छैन। साथै “प्रदूषकले तिर्नु पर्छ” सिद्धान्त व्यवहारमा लागू गर्न सफल रहेको कुरा प्रदूषक दण्डित नभएसम्म पुष्टि हुँदैन। प्रभावित/पीडित समुदायलाई क्षतिपूर्ति अधिकार-आधारित नभई स्वेच्छक छ।
- वन ऐन, २०७६: कार्बन भण्डारणलाई बढावा दिए पनि कार्बन क्रेडिट स्वामित्व र वनमा आश्रित समुदायहरू (आदिवासी, दलित) लाई न्यायपूर्ण लाभ बाँडफाँड गर्ने स्पष्ट व्यवस्था छैन भने वनमा आधारित जलवायु परियोजनाहरूमा निर्णय प्रक्रियामा पनि संलग्न गरेको पाइँदैन।

२. जलवायु न्यायलाई एक विचारको रूपमा मानिएको:

- विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७४: स्थानीय विपद् समितिहरू अनिवार्य बनाइएको विषय प्रगतिशील भए पनि यस ऐनले जलवायु विस्थापितहरूको भूमि अधिकारलाई बेवास्ता गरेको छ। पुनर्स्थापित समुदायहरू (जस्तै, कमला नदी बेसिन, माडी नगरपालिका) बेदखल हुनबाट वा जग्गा स्वामित्व प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने अधिकारको कानूनी ग्यारेन्टी नभएकोले उनीहरूलाई जोखिम-ग्रस्त क्षेत्रहरूमा फर्काउन बाध्य गरिएको छ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४: न्यून-कार्बन परियोजनालाई प्राथमिकता दिएको छ, तर जलवायु अनुकूलन उपायहरू (जस्तै, विपद् प्रतिरोधी पूर्वाधार, जीविकोपार्जनको विविधीकरण) लाई बेवास्ता गरेको छ, जसले गर्दा नगरपालिकाहरू बाढी र पहिरोजस्ता बढ्दो जोखिमका लागि तयार रहन सकेका छैनन्।

३. लैङ्गिक र सामाजिक समावेशीकरणमा कमी:

- जलवायु-उत्थानशील लैङ्गिक रणनीति, २०७५: पितृसत्तात्मक मान्यताहरू वा जातिगत भेदभावलाई चुनौती नदिएँ लैङ्गिक कोटामा मात्र केन्द्रित; दलित महिला, भूमिहीन आदिवासीसँग अन्तरसम्बन्धित संवेदनशीलताहरू सम्बोधन गर्न असफल रहेको छ।
- राष्ट्रिय रेड+ रणनीति, २०७५: आदिवासी, सीमान्तकृत समुदाय र महिलाहरूमा विभेदकारी वन नीतिहरूबाट परेको प्रभावहरूलाई बेवास्ता गरेको छ। उक्त समुदायलाई कार्बन बजारमा अधिकारवालाको रूपमा नभई निष्क्रिय लाभग्राहीको रूपमा प्रस्तुत गरेको छ।

४. जलवायु वित्त व्यवस्थापनमा अस्पष्टता:

- राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६: अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्तको ८०% स्थानीय परियोजनाहरूमा विनियोजन गर्न निर्देशन (mandate) दिएको छ, तर यस विनियोजनलाई कार्यान्वयन गराउने बाध्यकारी व्यवस्था छैन। अनुगमन गर्ने कुनै संस्थागत संयन्त्र नहुँदा, यी रकमहरू संघीय तहका व्युरोक्रेसीहरूतिर मोडिने प्रवृत्ति देखिएको छ।
- जलवायुजन्य हानि-नोक्सानी राष्ट्रिय कार्यढाँचा, २०७८: क्षतिपूर्तिलाई अधिकारको दृष्टिकोणबाट जस्तै (जलवायु विस्थापितको कानूनी मान्यता र पुनर्स्थापना प्रक्रियामा सहभागीता) नहेरी बेवास्ता गरेको छ। यसले क्षतिपूर्ति संयन्त्रलाई अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संयन्त्रहरूसँग (जस्तै, संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तन संरचना महासन्धि - UNFCCC अन्तर्गतको Loss and Damage Fund) जोड्न पनि असफल भएको छ।

५. क्षेत्रीय नीतिहरूमा असमन्वय:

- कृषि नीति, २०६९: साना किसानलाई लक्षित गरे पनि जलवायु-उत्थानशील बाली बीमा वा खडेरी प्रतिरोधी बीजका लागि सहूलियत/अनुदानको व्यवस्था नभएको र किसानहरूलाई जलवायु परिवर्तनको असर भन्नु पर्न गएको छ।
- फोहोर व्यवस्थापन नियम, २०७०: हरितगृह ग्यास न्यूनीकरणका लक्ष्यहरू वा फोहरबाट प्रभावित समुदायहरू (जस्तै, काठमाडौँका अनौपचारिक फोहर संकलकहरू) का लागि क्षतिपूर्तिको व्यवस्था नगरेको देखिन्छ।

२.२ विद्यमान कानून र नीतिहरूको ढिलो र अपर्याप्त कार्यान्वयन

१. खण्डित संस्थागत समन्वय:

- संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूबीच कार्यक्षेत्रहरू दोहोरिएर गएका कारण प्रशासकीय जटिलता उत्पन्न भएको छ। उदाहरणका लागि विपद् व्यवस्थापनको जिम्मेवारी तीन तहमा विभाजित भएकाले बाढीजस्ता विपद् हुँदा राहत वितरणमा ढिलाइ हुने गरेको छ।
- वातावरण संरक्षण र जलवायु व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद् (EPCCMNC): जलवायु कार्य समन्वय गर्ने उद्देश्यले बनाइए पनि संघीय र प्रदेशीय प्रतिनिधिहरू बीचको सत्ता संघर्षले यो संस्था निष्कृय अवस्थामा छ।

२. विफल पुनर्वास कार्यक्रम:

- कमला नदी उपत्यका (सिन्धुली/उदयपुर): बाढीपछिको पुनर्वासमा दलित र आदिवासी समुदायहरूलाई अस्थायी आवास दिए पनि जीविकोपार्जनका लागि कुनै सहयोग नपुगेकाले पुनः बाढीको उच्च जोखिम भएका क्षेत्रमै फर्किन बाध्य भएका छन्।
- मनहरी गाउँपालिका (मकवानपुर): नयाँबस्तीजस्ता पुनर्वास स्थानहरू दर्ता नभएको र बाढीको उच्च जोखिम भएका जमिनमा स्थापना भएको, जसले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐनले को सुरक्षित पुनर्वाससम्बन्धी मापदण्डको उल्लंघन भएको छ।

३. प्रगतिशील प्रावधानहरूको कमजोर कार्यान्वयन:

- **लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट (GRB)-** संघीय बजेटको ४०% “लैङ्गिक उत्तरदायी” ट्याग गरिए पनि अधिकांश कोष लैङ्गिक तटस्थ आधारभूत संरचना (जस्तै: सडक, बाँध) मा खर्चिने गरेको अडिटले देखाएको छ। महिलाको जलवायु जोखिम घटाउने उद्देश्यका लागि (जस्तै: स्वच्छ ऊर्जा, स्वास्थ्य सेवा) कोष पर्याप्त छैन।
- **जलवायु बजेट कोडिङ:** बजेट ट्यागिंग ढिलो र वर्णनात्मक मात्र भएकोले परियोजनाहरू नेपालको नेट-शून्य लक्ष्यसँग कतिको मेल खाँदछन् वा सीमान्तकृत समुदायलाई प्राथमिकता दिइएको छ छैन भनी मूल्याङ्कन गर्न सकिएको छैन।

२.३ संस्थागत क्षमतामा खाडल

१. प्रदेश/स्थानीय सरकारको सीमित क्षमता:

- प्रदेशीय/स्थानीय सरकारसँग जलवायु डाटा व्याख्या गर्ने, अनुकूलन योजना बनाउने, वा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी (GESI)-अनुकूल कार्यक्रम लागू गर्ने प्राविधिक ज्ञानको अभाव छ। उदाहरणका लागि, केवल १५% नगरपालिकामा मात्र “वातावरण र विपद व्यवस्थापन एकाइ (EDMUs)” कार्यरत छन्।^९
- अधिकारीहरूले “वातावरण संरक्षण” र “जलवायु अनुकूलन” लाई भिन्नै रूपमा बुझ्न नसकेको अवस्था छ।

२. तथ्याङ्क अभाव र बहिष्कार:

- जलवायुजन्य हानि-नोक्सानी ट्याग गर्ने केन्द्रीकृत प्रणाली नभएकोले सीमान्तकृत समूह (जस्तै: साना/दलित किसानको अन्न विनाशमा पर्ने प्रभावको पर्याप्त रिपोर्टिङ हुने गरेको छैन।
- **लैङ्गिक विभेदकारी तथ्याङ्क:** ७०% जलवायु परियोजनाहरूमा यसको अभावले प्रमाणमा आधारित नीति निर्माणमा अवरोध पुगेको छ।^{१०}

३. अन्तर्राष्ट्रिय वित्तमा निर्भरता:

- नेपालको जलवायु सम्बन्धी पहलहरू अन्तर्राष्ट्रिय कोषहरू (जस्तै ग्रीन क्लाइमेट फन्ड (GCF), ग्लोबल एन्भायरनमेन्ट फ्यासिलिटी (GEF) मा धेरै निर्भर छन् भने संस्थागत क्षमताको अभावले जटिल प्रमाणीकरण र कार्यान्वयन प्रक्रियाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न अवरोध खडा गरेको छ।

यी खाडलहरूले प्रणालीगत असमानताहरू कायम राखेका छन्, जसले सीमान्तकृत समूहहरूलाई जलवायु जोखिमको अत्यधिक अनुपातमा प्रभाव परेको र उनीहरूलाई स्रोत, प्रतिनिधित्व, र न्यायबाट वञ्चित गरेको छ। त्यसैले कुनै पनि वर्गलाई जानेर वा नजानेर पछाडि नपार्नका लागि परिवर्तनकारी सुधारले अधिकारमा आधारित ढाँचा, सहभागीमूलक शासन, र जवाफदेहीतालाई प्राथमिकता दिनुपर्छ।

३ जलवायु वित्तीय स्थिति

जलवायु परिवर्तन कोष र प्रावधानहरू स्थापना गर्ने नीति, योजना, र निर्देशिकाहरू भएतापनि नेपालले जलवायु वित्त प्राप्त गर्ने र यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने क्षेत्रमा गहन चुनौतीहरूको सामना गरिरहेको छ। नेपालले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पहलहरू सञ्चालन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतबाट प्राप्त अनुदान, ऋण, र प्राविधिक सहयोगमा अत्यधिक निर्भरता जनाएको देखिन्छ।

⁹ National Disaster Risk Reduction and Management Authority (NDRRMA). (2023). Nepal Disaster Report 2022: Status of Local Disaster Preparedness. Kathmandu: Government of Nepal.

¹⁰ International Centre for Integrated Mountain Development. (2020). Gender-inclusive climate action in the Hindu Kush Himalaya. Kathmandu: ICIMOD.

प्रमुख वित्तीय संयन्त्रहरू:

१. वातावरण संरक्षण कोष: वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ अन्तर्गत स्थापित यस कोषले जलवायु परिवर्तन र अन्य वातावरणीय मुद्दाहरू व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्य राख्छ। तर, कोषको व्यवस्थापन र वितरण सरकारी बजेट र दातृ संस्थाको प्रतिक्रियामा निर्भर छ।
२. विपद् र आपत्कालीन कोष: विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अन्तर्गत बनेको यस कोषले विपद् पूर्वतयारी, प्रतिक्रिया र पुनर्निर्माणका लागि स्रोत उपलब्ध गराउँछ।
३. राष्ट्रिय बजेट विनियोजन: सरकारले जलवायु बजेट कोड मार्फत प्रत्येक वर्ष राष्ट्रिय बजेटको एक भाग जलवायु कार्यक्रममा विनियोजन गर्छ। तर, प्रतिस्पर्धी प्राथमिकता र आर्थिक अभावले यो विनियोजन सीमित छ।
४. अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्त: नेपालले ग्रीन क्लाइमेट फन्ड (GCF), ग्लोबल एन्वायरनमेन्ट फेसिलिटी (GEF), र एडाप्टेसन फन्ड (AF) जस्ता UNFCCC संयन्त्र मार्फत जलवायु अनुकूलन र न्यूनीकरणका परियोजनाहरूका लागि कोष प्राप्त गरेको छ।
५. द्विपक्षीय/बहुपक्षीय स्रोत: विश्व बैंक समूह, एसियाली विकास बैंक, युरोपेली संस्था, र संयुक्त राष्ट्रसंघीय एजेन्सीहरूले नेपालमा जलवायु सम्बन्धी परियोजनाहरूलाई वित्तीय र प्राविधिक सहयोग गर्छन्।

नेपालका जलवायु नीति र योजनाहरूमा उल्लेखित वित्तीय प्रावधानहरू कानुनी रूपमा बाध्यकारी छैनन्। लक्ष्य र आवश्यकताहरू उल्लेख भएतापनि जलवायु कार्यक्रमका लागि निश्चित कोष व्यवस्थापन गर्ने वा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने कानुनी प्रणाली छैन। जलवायु वित्त व्यवस्थापनमा पारदर्शिता, स्थानीय सहभागिता, र कानुनी जवाफदेहिता नभएसम्म नेपालले जलवायु संकटमा सीमान्तकृत समुदायहरूको संरक्षण गर्न सक्दैन।

८. प्रमुख सुझावहरू

(१) संघीय संसद र नेपाल कानून आयोगले नेपालमा जलवायु न्यायको सिद्धान्तमा केन्द्रित भएर एकीकृत जलवायु परिवर्तन ऐन निर्माण र अविलम्ब गर्नु पर्ने आवश्यक छ। यस ऐनले जलवायु न्यायलाई कानुनी अधिकारको रूपमा स्थापना गर्ने, संघीय, प्रदेश, र स्थानीय तहका जिम्मेवारीहरू स्पष्ट गर्ने, र आदिवासी, दलित, र भूमिहीन समुदायहरूको भूमिमा जलवायु सम्बन्धी पहल गर्दा उनीहरूको “स्वतन्त्र, पूर्व र सूचित सहमति (FPIC) लिने” बाध्यकारी व्यवस्था समावेश गर्नुपर्छ। यसमा गुनासो सुनुवाई संयन्त्र, कार्यान्वयनका उपायहरू, र अनुपालन नगर्नेलाई दण्डित गर्ने प्रावधान रहनुपर्छ। साथै, राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (NDC) र राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (NAP) जस्ता राष्ट्रिय जलवायु नीतिहरूलाई कानुनी रूपमा बाध्यकारी बनाउनु पर्छ।

(२) वन तथा वातावरण मन्त्रालय, भूमि व्यवस्थापन मन्त्रालय, र कृषि मन्त्रालयले वन ऐन संशोधन गरी प्रदेश र स्थानीय सरकारको भूमिका स्पष्ट गर्ने, न्यायपूर्ण लाभ बाँडफाँडको मोडेल परिभाषित गर्ने, र वन-आधारित जलवायु परियोजनाहरूमा आदिवासी र दलित समुदायहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्छ। विपद् व्यवस्थापन ऐनलाई संशोधन गरी जलवायु परिवर्तनबाट हुने विस्थापनलाई मान्यता दिने, प्रभावित/पीडितहरूलाई संरक्षण, क्षतिपूर्ति, र पुनर्वास गर्ने कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्छ। भूमि नीतिले जलवायु विस्थापित समुदायहरूको भूमि स्वामित्व सुरक्षित गर्ने र यसलाई अनुकूलन कार्यक्रमसँग जोड्नुपर्छ। यी मन्त्रालयहरूले सबै क्षेत्रीय नीतिहरूमा जलवायु न्याय लेखा परीक्षण (जलवायु परिवर्तन लेखाजोखा) लागू गर्नुपर्छ।

(३) वित्त मन्त्रालय र वन तथा वातावरण मन्त्रालयले राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति (२०७६) मा उल्लेखित ८०% अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु कोष स्थानीय स्तरमा लगानी गर्ने नियमलाई कानुनी रूपमा बाध्यकारी बनाउनुपर्छ। जलवायु वित्तको प्रयोग र वितरणमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न नागरिक समाज, स्थानीय सरकार, र जनताले निगरानी गर्न सक्ने ट्र्याकिंग प्रणाली विकास गर्नुपर्छ। महिला, दलित, र आदिवासीद्वारा नेतृत्व गरिएका जलवायु पहलहरूका लागि विशेष बजेट विनियोजन गर्नुपर्छ। साथै, यी मन्त्रालयहरूले ग्रीन क्लाइमेट फन्ड (GCF), एडाप्टेसन फन्ड (AF), र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु कोषहरू प्राप्त गर्न आफ्नो प्राविधिक क्षमता विकास गर्न लगानी बढाउनुपर्छ। यो लगानी नेपालको वैश्विक जलवायु वित्तमा सक्रिय र दीर्घकालीन सहभागिता सुनिश्चित गर्न, स्थानीय समुदायहरूलाई अनुकूलन र उत्थानशीलताका लागि आवश्यक कोष पहुँच गर्न मद्दत गर्न, र यसलाई अधिकारको रूपमा स्थापना गर्न महत्पूर्ण छ।

(४) प्रदेशीय मन्त्रालय र स्थानीय सरकारले वातावरण र विपद् व्यवस्थापन एकाइ (EDMUs) लाई कर्मचारी, तालिम, र समर्पित बजेटले सुसज्जित गर्नुपर्छ। स्थानीय अनुकूलन योजना LAPA, महिला अधिकार संस्था, भूमिहीन समूह, र आदिवासी संस्थाहरूको सक्रिय सहभागितामा बनाउनुपर्छ। जलवायु सम्बन्धी योजना, भूमि उपयोग, र पूर्वाधार निर्माण गर्दा सहभागी बजेटिङ्ग र FPIC लाई अनिवार्य बनाउनुपर्छ।

(५) राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण प्राधिकरण (NDRRMA) र गृह मन्त्रालयले BIPAD पोर्टललाई अपडेट गरी जलवायुजन्य प्रकोपहरूको डाटा लिङ्ग, जात, अपाङ्गता, र भूगोल अनुसार छुट्याएर राख्नुपर्छ। जलवायुजन्य हानि र नोक्सानी मापन गर्ने राष्ट्रिय संयन्त्र स्थापना र संस्थागत गरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवेदन र कोष दावीमा प्रयोग गर्नुपर्छ।

(६) महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय र स्थानीय सरकारले सबै जलवायु सम्बन्धी मन्त्रालयहरूमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (GESI) फोकल प्वाइन्ट नियुक्त गर्नुपर्छ। नगरपालिकाका जलवायु योजनाहरूमा GESI लेखा परीक्षण गर्नुपर्छ र लिङ्ग, लैङ्गिकता, जात, र अपाङ्गता अनुसारको डाटा संकलन गरी राष्ट्रिय पोर्टलमा प्रकाशन गर्नुपर्छ।

(७) न्यायपालिकाले जलवायु सम्बन्धी विवादहरू (जस्तै विस्थापन, पर्यावरणीय क्षति) न्यायिक प्रक्रियामा द्रुत समाधान गर्न जलवायु द्रुत पर्यावरण अदालत स्थापना गर्नुपर्छ। सीमान्तकृत समुदायहरूलाई कानूनी साक्षरता कार्यक्रम मार्फत जलवायु अधिकार दावी गर्न सशक्त बनाउनुपर्छ।

(८) आदिवासी जनजाति आयोग र वन तथा वातावरण मन्त्रालयले परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञान (जस्तै पर्यावरणीय कृषि, पानी संरक्षण) लाई REDD+ र राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (NAP) जस्ता राष्ट्रिय रणनीतिहरूमा एकीकृत गर्नुपर्छ। यस्ता सामुदायिक अनुकूलन विधिहरूलाई नीतिगत मान्यता र वित्तीय सहयोग प्रदान गर्नुपर्छ।

(९) सबै जिम्मेवार मन्त्रालयहरू मिलेर क्षेत्रीय जलवायु शासनको सर्वोच्च निकायको रूपमा वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद् (EPCCMNC) लाई सक्रिय बनाउनु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ। सबै मन्त्रालयहरूमा जलवायु बजेट ट्र्याकिंग र सार्वजनिक खर्च ट्र्याकिंग लागू गर्नुपर्छ, जसलाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी GESI सूचकहरूद्वारा विभाजित गरिएको हुनुपर्छ ताकि पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित हुन सकोस्। नेपालको नेट शून्यको लागि दीर्घकालीन रणनीति र भविष्यका राष्ट्रिय स्तरमा निर्धारित योगदानहरू (NDCs) मा समता र समावेशी सूचकहरू समावेश गर्नु पर्ने ताकि जलवायु प्रगतिको फाइदा सबैभन्दा पछाडी पारिएका समुदायहरूलाई पुग्न सकोस्।

(१०) विकास साभेदार र दातृ संस्थाहरूले जलवायु न्याय र समावेशीकरणका सिद्धान्त अनुसार कोष छुट्याउनु पर्छ। कोष प्रदान गर्दा FPIC अनुपालन, GESI लेखा परीक्षण, र स्थानीय स्तरमा कोष वितरण अनिवार्य बनाउनुपर्छ। साथै, नगरपालिकाको क्षमता विकास र तल्लो स्तरीय जलवायु न्याय आन्दोलनलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ।

Government
of Ireland
International
Development
Programme

Supported with funding from the Government of Ireland's
International Development Programme